

Cselényi Máté

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont

Egy eddig ismeretlen Liszt-albumlap

Zeneszerzők kéziratainak előkerülése vagy azonosítása mindig különleges esemény a szakma számára. 2020-ban a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont új időszaki kiállításának hetedik tárlója kapcsán (*Vendégségben Liszt Ferenc Sugár úti otthonában – A társasági élet színtere: a szalon*) került a figyelem középpontjába Wohl Janka emlékkönyve.¹ A könyv formában 1892-ben megjelent kötet rejti a Liszt-kéziratot. A szakma figyelmét mind ezidáig elkerülte a Liszt-bejegyzés. Habár Mészáros Zsolt *Wohl-nővérek munkássága: Irodalom, sajtó, szalon* című irodalomtudományi disszertációja említi létezését, tévesen az „Erzsébet-oratórium” egy részeként azonosítja. Ez a téves azonosítás Wohl Jankától származik, aki a kiadott emlékkönyv szerkesztőjeként pontatlanul azonosította az albumlapot.² Tehát jelenlegi tudásunk szerint tudományos szempontból mondhatni ismeretlen a kézirat, vagy ha Wohl Janka emlékkönyvét figyelembe vesszük, akkor tévesen azonosított és az albumlapról semmilyen információval nem rendelkezünk.

A tanulmány végén látható faksimile minden kétséget kizáróan egy *Orpheus*-albumlap. Méghozzá a szimfonikus költemény középrésze elejének kétkezes zongoraátíratát vetette papírra Liszt. De hogy mikor, milyen alkalomból és milyen indítatásból adta Wohl Jánaknak, mindez kérdés – tanulmányomban ezekre keresek választ.

Mielőtt az albumlapról beszélnék, Liszt *Orpheus*ának forráshelyzetét szeretném ismertetni. Joanne Cormac *Liszt and the Symphonic Poem* című munkájában kitért a szimfonikus költemény keletkezéstörténetére.³ Gluck *Orfeus*át 1854. február 16-án mutatta be Liszt Weimarban Maria Pavlovna (1786–1859) nagyhercegnő 68. születésnapja alkalmából.⁴ Az opera bemutatóját nemcsak vezényelte Liszt, hanem nyitányt, illetve *Schlussmusik*ot is komponált hozzá. Ebből a nyitányból lett fél évvel később szimfonikus költemény, amelyet 1854. november 10-én mutattak be, szintén Weimarban.

-
- 1 A tárlóval és a témával sokat foglalkozott Bodrogai Dóra, illetve a kutatásban is sok segítséget nyújtott, amit ezúttal is hálásan köszönök.
  - 2 Mészáros Zsolt: *Wohl-nővérek munkássága: irodalom, sajtó, szalon*. Ph. D. értekezés. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2016.
  - 3 Joanne Cormac: *Liszt and the Symphonic Poem*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 187–194.
  - 4 Gluck operájának párizsi verziója hangzott el.

A Lisztnél megszokottakkal ellentétben az *Orpheus* forráshelyzete meglehetősen szegényes. A kéziratos partitúra feltehetően 1853 augusztusa és 1854. február 16-a közé tehető.⁵ Habár nincs címe a partitúrának (GSA 60/A4) és datálva sincsen, mégis több jel utal arra, hogy ez nem a későbbi szimfonikus költemény, hanem a nyitány kézírata. Például a GSA 60/A4-ben C klarinét található, akárcsak Gluck operájában, ezzel ellentétben a szimfonikus költeményben Liszt már váltott a korban sokkal népszerűbb A és B klarinétokra.⁶

Tehát rendelkezésünkre áll a GSA 60/A4, ami tartalmazza a nyitányt, illetve létezik egy GSA 60/A4a jelzetű kotta, amely a *Schlussmusik* zenéje. A *Schlussmusik* témái megegyeznek a nyitányéval, de kidolgozása, felépítése más – röviden összefoglalva: ez egy új tétel.⁷

Az eddig tárgyalt forráson kívül egy 19. századi partitúra és szólamanyagok található a Hochschule für Musik Franz Liszt archívumában. Ezeket feltehetően Liszt is használta, azonban rajta kívül sok más karmester is, így a különféle bejegyzéseket nem lehet azonosítani, tehát keletkezéstörténet szempontjából mondhatni használhatatlan a forrás (DNT 595 és 376). Ezzel szinte végére is értünk az *Orpheus*-forrásoknak, a szimfonikus költemény első forrása így az 1856-ban a Breitkopf & Härtelnél megjelent partitúra.

Kézirat / kiadvány	Dátum
GSA 60/A4 (kézirat partitúra)	1854?
GSA 60/A4a (P. Raabe állította össze)	1854?
DNT 595 és 376 (partitúra és szólamanyag)	?
Partitúra (Breitkopf & Härtel)	1856

1. táblázat: *Orpheus*-források

A bevezetést követően szeretnék a Wohl-albumlapra rátérni. Amint az első ábrán látható, a kézirat és az aláírás Liszté, azonban nincs datálva. Ahhoz, hogy a legérdekesebb kérdésekre választ kapjunk – mikor írta Liszt a kéziratot, milyen alkalomból és miért adott Wohl Jankának albumlapot –, az 1850-es évekbe kell visszamennünk. Előrebocsátom, hogy közvetlen adat, illetve információ és ezáltal válasz nincs a kérdésekre, viszont közvetett bizonyíték annál több. Mielőtt a kérdésekre választ keresnénk, szeretném ismertetni a releváns forrásokat. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Wohl Janka eredeti emléknaplója, ennek első oldalán található a datálatlan Liszt-kézirat.⁸ Másik fontos forrásunk az 1892-ben Wohl Janka által kiadott emlékalbum.⁹ A publikált változat sokkal rövidebb, mint az eredeti, de a Liszt-albumlap itt is szerepel (bár Wohl Janka által tévesen a Szent Erzsébet részleteként azonosítva), illetve az emlékalbum utolsó oldalán még egy Liszt-bejegyzés, egy ismeretlen Liszt-levél néhány sora található (ez nem található meg az eredeti albumban): „Mon illust-

5 A *Festklänge* 1853 augusztusi kéziratot anyagában *Orpheus*-téma vázlat található.

6 Cormac: *Liszt*, 216.

7 Lásd Cormac: *Liszt*, 187–207.

8 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, jelzet: Fol. Hung. 2928. [Továbbiakban Wohl-féle albumlap.]

9 Wohl Janka: *Az én első albumom*. Budapest: Athenaeum, 1892.

re ami Berlioz dirait justement: »les albums choses abominable!«.¹⁰ Liszt Ferenc és Wohl Janka első találkozása 1856-ban volt. Az Esztergomi mise pesti bemutatóján énekelt 1856. szeptember 4-én, majd verset írt Liszt tiszteletére. Lisztről szóló könyvében (amely 1887-ben jelent meg franciául, majd német és angol fordításban is) ekképp írt első találkozásukról:

Személyesen vezényelte [Liszt] az Esztergomi misét, amelyet a budapesti plébánia-templomban adtak elő. A kórusban álltam, szemben a mesterrel, és ennek a nagyon különleges fiziognómiájú embernek az arckifejezése úgy megragadta gyermeki lelkemet, hogy a következő sorokat vettem papírra: „Lehetetlen volt levenni a szememet a fenséges látványról. Semmi sem volt érdekesebb, mint látni Lisztet vezényelni. Vonásai mindig az előtte kibontakozó zenei kép jellegét tükrözték. Lelkesedés, odaadás, meleg érzés látszott a szemében. Előre megmondhattam volna, hogy ezek közül az érzelmek közül melyik fog dominálni abban a passzusban, amit énekelni fogok. Liszt arcvonásai ezt előre tudtomra adták.” Örömmel német és francia versekben adtam hangot, amelyek magyar fordításban több folyóiratban is megjelentek. Liszt köszönetképpen meglátogatott minket.¹¹

Majd nem sokkal később így folytatja:

Azóta a látogatás óta soha nem felejtett el. Én, egy gyerek, képes voltam tartós érdeklődését felkelteni magam iránt. Időről időre barátságunknak bizonyítékát adta azzal, hogy amikor külföldről hazatérő honfitársaival találkozott, ajándékot küldött nekem. A magyar rapszódiait, néha egy könyvet, egy fényképet...¹²

Természetesen e sorok alapján nem állíthatjuk, hogy a Wohl-émlékkönyv Liszttől származna. De arra mindenképp sarkall, hogy elinduljunk ezen a nyomon, utánajárva az album eredetének. Szerencsénkre az emlékalbum minden egyes lapján dombornyomat található. Így kétség nélkül kijelenthető, hogy az emlékalbumot a Poirier-Chappuis cég készítette, amely Párizs belvárosában, a St. Claude utcában működött (a 19. század eleje óta biztosan).¹³ Tudomásunk szerint Wohl Janka nem járt az 1850-es években Párizsban, és nem lett volna logikus, hogy pesti lakosként a francia fővárosból rendeljen magának albumot (ha rendelt, akkor inkább

10 „Ahogy neves barátom, Berlioz mondaná helyesen: az albumok utálatos dolgok.”

11 „He used to, himself, conduct his mass 'de Gran,' solemnised at the parish church of Buda-Pesth. I was in the choir facing him, and the play of his wonderful features so struck my childish soul, that it inspired me with following lines: 'I cannot keep my eyes off his sublime face. There is nothing more interesting than to see Liszt conducting. His features always reflect the nature of the music he hears. Enthusiasm, beatitude, spiritual favour, all can be read in his eyes. I could always tell beforehand what would be the dominant idea in any passage just begun; Liszt's features told me.' Full of enthusiasm, I praised God in French and German verses, which were afterwards reproduced in Hungarian in our newspapers. To thank me he told us he would come and visit us.” Janka Wohl: *Francois Liszt, Recollections of a compatriot*. Ford. B. Peyton Ward. London: Ward & Downey, 1887, 4–5.

12 „Henever forgot me after that visit. A child though I was, was capable of awakening in him a lasting interest. At intervals he gave me proof of this by sending me little presents through fellow-countrywomen whom he came across abroad. Such as the collection of his Hungarian Rhapsodies, a book, a photograph...” Wohl: *Francois Liszt*, 6.

13 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6381270s/f220.image.r=Poirier%20Chappuis?rk=107296;4> (Utolsó hozzáférés: 2022. január 15.).

Bécsből rendelhetett). Tehát az első bejegyző személyének kiléte döntő lehet. Az első bejegyzés Teleki Blankától való 1857-ből, ugyanakkor pontos dátum nincsen a huszonharmadik oldalon található rajza mellett. Teleki 1857. május 11-én szabadult a kufsteini börtönből, majd Ausztriában és később Párizsban élt nővérénél. Viszont nincs arról információnk, hogy már az 1850-es években Párizsban lakott volna.

Teleki Blanka	1857. ?
Szemere Pál	1858. március 14.
Brunszvik Mór?	1858. május 9.
Bulcsu Károly	1858. június 28.
Szilágyi Sándor	1959. június 28.
Arany János	1858. június 29.
Adolf Dux	1858. szeptember 1.
Dessewffy Dénes	1858. november 5.

2. táblázat: bejegyzések Wohl albumába

Ugyanakkor az idézett mondatok alapján, illetve mivel Liszt-kézirat nyitja és zárja az emlékalbumot és bejegyzései nincsenek datálva – tehát lehetnek elsők – továbbra is gondolhatunk arra, hogy Liszttől kapta Janka a naplót. Liszt az 1850-es években ritkán járt Párizsban (csupán 1853-ban), azonban fia, Daniel többször onnan utazott Weimarba, például 1854 nyarán, 1855 szeptemberében, 1857 januárjában, kiváló érettségijét követően is.¹⁴ Liszt tehát könnyen juthatott párizsi albumhoz.

Visszatérve a Wohl–Liszt kapcsolatra: Liszt 1856 szeptemberében ismerte meg Wohl Jankát, aki, mint már elhangzott, verset írt Liszt tiszteletére, amit talán már akkor viszonzott Liszt, de később egészen biztosan több ajándékot adott Wohl Jankának. Ezen a ponton szeretném újra idézni Wohl Janka még mindig az 1850-es évek végére vonatkozó visszaemlékezéseit:

... „őszinte barátsággal”, „hálás emlékezettel”, ahogy azt egy kis jegyzetkönyvbe írta, amelyet az utolsó pillanatban adott át egyik legfontosabb zenészünknek, amikor a weimari pályaudvarra kísérte.¹⁵

14 Serge Gut: *Liszt*. Párizs: Fallois, 1989, 502–507.

15 „... ‘a constant affection, a faithful and grateful friendship,’ as he wrote in a little note-case which, thinking of me at last minute, he entrusted to one of our most distinguished musicians, to be given to me, when he was seeing him off at the station at Weimar.” Wohl: *Francois Liszt*, 6–7.

Újabb elgondolkodtató jele annak, hogy az emlékalbum Liszttől származhat. Az idézetben említett „egyik legfontosabb zenészünknek”, minden bizonnyal Mosonyi volt, aki éppen 1857 őszén járt Weimarban (később Mosonyi is írt az emlékalbumba, 1860. dec. 13-án). Hogy a kéziratot és az emléknaplót esetleg egy levél kíséretében ekkor küldte-e Liszt Mosonyival Pestre, az kérdéses. De könnyen elképzelhető, hogy így jutottak el Wohl Jankához ezek a tárgyak, ajándékok, ugyanakkor az is, hogy az *Orpheus*-albumlapot már 1856 őszén ajándékként Jankának adta Liszt, és csak a naplót küldte Weimarból, egy levél kíséretében.

Egy további, az albumlap datálása szempontjából fontos tény, hogy Liszt 1856-ban dolgozott az *Orpheus* partitúrájának kiadásán, illetve a kézzongorás változaton, amely a Breitkopf & Härtelnél jelent meg, továbbá a három ismert *Orpheus*-albumlap közül kettő: a Stargardt-féle és a *Liszt Society Journal*-ban Leslie Howard által közreadott is 1857-es datálású (az OSZK-ban fellelhető pedig datálatlan). Felmerülhet a kérdés, hogy a negyedik *Orpheus* albumlap, a Wohl-féle nem köthető-e ezekhez az évekhez.¹⁶ Az *Orpheus*-partitúra megjelenése és az albumlapok keletkezésének egybeesése aligha lehet véletlen.

Zárójelben szeretném megjegyezni, hogy a nyomtatott és Janka által 1892-ben kiadott album utolsó oldalán, amint már említettem, egy francia Liszt-idézet olvasható, amely Berlioz szavait idézi. Hogy Lisztnek 1856/1857-ben éppen egy Berlioz idézet jut eszébe, nem véletlen, hiszen 1856-ban Berlioz-hetet szervezett Weimarban, amelyen a *Fantasztikus szimfónia* szerzője is részt vett.

Tanulmányom utolsó részéhez érve, magára az albumlapra szeretnék rátérni. A példaként bemutatott oldalon Liszt *Orpheus* című szimfonikus költeménye középrészének első 17 üteme látható (természetesen zongoraletétről van szó). Az előre vonalazott kottapapíron Liszt viszonylag gyors notációja látható. Legalábbis ez világlik ki az kottázásból, az ütemvonalak, kötőívek és egyéb jelek írásképeiből.

Az albumlap további jellemzéshez a korábban ismertetett forráshelyzetet néhány tétellel kiegészítem. A korábban említettek alatt értem a GSA 60/A4-es forrást, illetve a négy *Orpheus*-albumlapot és az 1856-os Liszt-partitúrát, illetve a szintén ebből az évből való mű két zongorás változatát. Ezt követően három évvel később jelent meg az *Orpheus* négykezes változata, és végül 1885-ben a Spiro által készített és Liszt által jóváhagyott kétkezes változat.

¹⁶ Leslie Howard: *The Liszt Society Journal – 2014 Music Section*, XXXIX. (2014), 21.

Orpheus-források

Kézirat / kiadvány	Dátum
GSA 60/A4 (kéziratot partitúra)	1854?
GSA 60/A4a (P. Raabe állította össze)	1854?
DNT 595 és 376 (partitúra és szólamanyag)	?
Partitúra (Breitkopf & Härtel) [B&H]	1856
Kézzongorás változat (B&H)	1856
1. albumlap (Stargardt-féle)	1857
2. albumlap (JALS)	1857
3. albumlap (Wohl-féle)	?
4. albumlap (OSZK)	?
Négykezes változat (B&H)	1859
Kétkezes változat (B&H, Spiro munkája)	1885

3. táblázat: Orpheus-források

Ezeket a forrásokat figyelembe véve az előadói utasításokat, majd a kíséretet és végül a dallam egy bizonyos pontját emelem ki. A Wohl-féle albumlapon *Andante* tempójelzés olvasható, ha azonban a nyomtatott kották ezen helyét megnézzük, akkor viszont: *Piu Lento*, *Lento*, *Lento una corda*, illetve *Molto più lento* szerepel. Az összehasonlítások során magától értődően csak a Stargardt-féle releváns, ugyanis a másik két albumlapon az *Orpheus* eleje található. A Stargardt-félén viszont szintén *Andante* szerepel (pontosabban *Andante molto espressivo*). Az *Andante* megjelenésének okára, úgy tűnik, egyértelmű választ kapunk, ha az *Orpheus*-források elejét megnézzük, ugyanis ott *Andante / Andante moderato* szerepel. Tehát feltételezhetjük, hogy Liszt a darab kezdetének tempójára emlékezett, amikor az albumlapokat írta. Ugyanezt támasztja alá a Wohl-féle albumlapon található *rinforzando és dolcissimo* előadói utasítások helye és megjelenése is (a 11. és 12. ütemekben). A dallam kísérete feltűnően hasonló a Wohl-féle és a Stargardt albumlapokon. Ennek az is lehet a magyarázata, hogy egy, a Lisztnél megszokott basszuskíséretéről van szó.¹⁷

Végül a dallam zenei anyagának egy pontját emelem ki, a Wohl-féle albumlap 11–12. ütemét. Az ereszkedő dallam triolás lejegyzéssel látható, ugyanígy szerepel a GSA-ban, az 1856-os partitúrában és a kézzongorás verzióban is, de ha ezek mellé tesszük a Stargardt-félét, az is triolás változatban kezdődik, de a végén már nyújtott ritmus található, és a későbbi négykezes változatban, illetve a Spiro-átiratban már végig nyújtott ritmussal szerepel az ereszkedő dallam.

¹⁷ A basszuskíséretet vö. például a *Szerelmi álmok* első és harmadik darabjával.

1. kottapélda: Wohl-féle albumlap; GSA60/A4;1856-os partitúra; kézzongorás változat

2. kottapélda: Stargardt-féle albumlap; Négykezes változat; Spiro-átirat

Az albumlap datálása kapcsán Rena Charnin Mueller Liszt-kéziratok papírával foglalkozó disszertációja adhatna támpontot, azonban nincsen a Wohl-féle albumlap papírához hasonló (rasztrált kotta, barnás papír, legalább tizennégy sor [ugyanis nem biztos, de elképzelhető, hogy az emlékkönyvbe beragasztott oldal teteje le lett vágva], egyenlő egy centiméter sor-közzel) kottapapír megemlítve az értekezésben.¹⁸ A papír hiánya azt az elképzelést látszik alátámasztani, hogy Liszt nem Weimarban írta az albumlapot egy ott használatos kottapapírra, hanem talán 1856-ban Budapesten (akár Wohl Jankáéknál), egy itteni papírra írta le az *Orpheus* középrészének elejét.

Az összehasonlítás során kiemelt hasonlóságok és eltérések alapján két következtetést emelek ki. Egyfelől elképzelhetőnek tartom, hogy Lisztnek már az 1850-es években létezett egy particellája vagy kétkézes változata az *Orpheus*ból, amely lappang vagy elveszett. Ez magyarázatot adna a basszuskiéret nagyon pontos egyezésére, továbbá a dallamban megfigyelhető hasonlóságokra és eltérésekre. Ugyanakkor könnyen lehet, hogy ezek az alkotófolyamat természetes, ugyanakkor pontosan nem követhető változásai, illetve mindezt Liszt zseniális emlékezőképessége is áthidalhatta, és kivételes memóriája magyarázatot adhat a hasonlóságokra.

Második következtetésem éppen Liszt kivételes emlékezőtehetségével kapcsolatos. Véleményem szerint Liszt az albumlapokat emlékezetből írta (tehát nem másolta valamilyen forrásból). Amikor vendégségben vagy egyéb alkalmi pillanatban albumlapot írt, akkor valamelyik forrásra visszaemlékezve vetette papírra sorait. Ez a notációs hasonlóságokra és különbségekre is magyarázatot ad.¹⁹ Utóbbira példa a Wohl-féle albumlap „téves” *Andante* tempójelzése, hiszen minden más forrásban *Lento* szerepel. Ugyanígy a Stargardt-féle albumlap kvarttal mélyebb befejezése is a pillanatnyi ihletnek tudható be. A notációs hasonlóságokra példaként említhetjük az előadói utasítások és a bal kéz zenei anyagának pontosságát.

18 Rena Charnin Mueller: *Liszt's Tasso Sketchbook: Studies in sources and revisions*. New York: New York University, 1986.

19 Lásd az előadói utasítások eltérését, melyek semmilyen logikus összefüggést, egymásból eredeztetést nem mutatnak. Vagy lásd a középrész kezdetétől számított 3–4. ütemben található „cisz” hangok kötését / nem kötését, illetve a 14. és 16. ütemek „h” előkijét.

Eddig életrajzi háttérről, a Wohl-féle albumlap keletkezéstörténetéről és Liszt *Orpheus* című szimfonikus költeményének forráshelyzetéről esett szó, a tanulmány utolsó része az albumlap *Orpheus*-tematikájának jelentéstartományát kívánja körül járni. Hogy mit jelentett Lisztnek Orpheus alakja, arra vonatkozóan hadd idézzem Liszt előszavát a Breitkopf-nál megjelent kottából:

Régen éppen úgy, mint napjainkban, mindig Orpheus és a művészet az, amely ontja dallamos hullámain, melyek akkordjai puha és ellenállhatatlan fényként vibrálnak az egymásnak ellentmondó elemek felett. Ezek megsebzik és széttépik minden ember szívét, a társadalom velejéig hatnak.

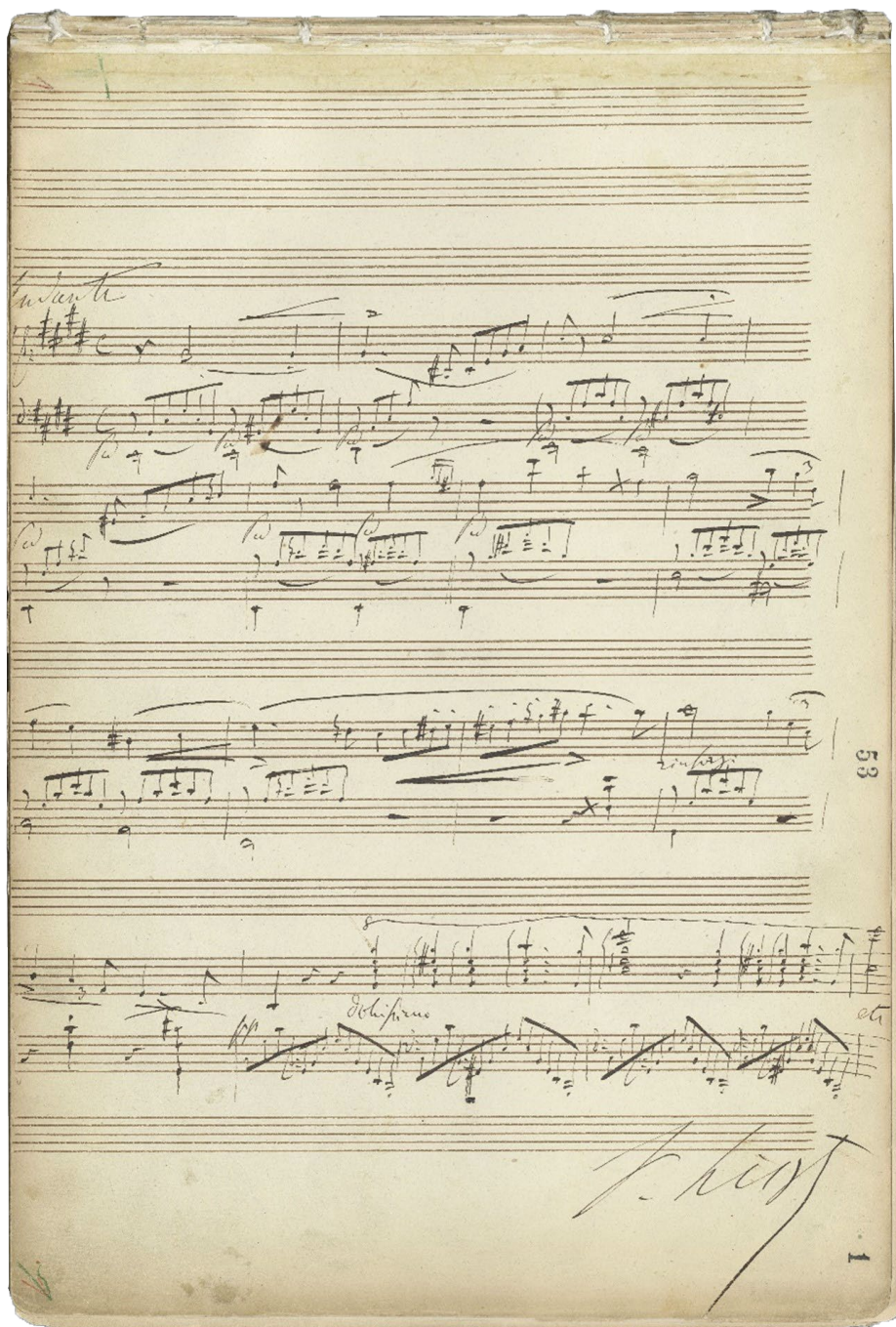
Alexander Ritternek írt levelében Liszt a következő megjegyzést fűzi az *Orpheushoz*:

Ön az *Orpheust*, a *Tassót* és az *Ünnepi hangokat* óhajtja tőlem, drága barátom! De hát meggondolta-e, hogy az *Orpheusban* nincsen igazi kidolgozási rész, csak úgy egyszerűen lebeg két jajszó között, a művészetben való megbékülést lehelve?²⁰

A Wohl-féle albumlapon az *Orpheus* középrésze áll. A C-dürt követő tercron E-dúr moduláció Liszt transzcendens, vallásos hangnemébe emeli a szakaszt. Ezt a jelleget erősítik a hárfák, majd a hegedű szólisztikus, már-már kamarazene-szerű, bensőséges, áttört textúrája. Különösen szép gesztus, hogy az irodalmi, zenei szalont működtető Wohl Jankának Liszt az *Orpheus* középrészét írja le, mely „E-dúrban lebeg és a művészetben való megbékülést hirdeti”. Ezzel is tanúságot téve arról, milyen nagyra értékelte Wohl Janka művészet-pártolását.

20 Alan Walker: *Liszt Ferenc 2. A weimari évek. 1848–1861*. Ford. Rác Judit. Budapest: Editio Musica Budapest, 1994, 380.

1. illusztráció: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: 315.798. Wohl Janka, *Az én első albumom*. Liszt bejegyzése